

РАНИТЕ НА ЗЛАТОТЪРСАЧА

КОЛЪО СЕВОВ

Понякога на човек му се иска, като прочете една книга, да сподели публично впечатленията си и размислите, които е породила (ако е умна и може да породи размисли), защото умната книга, не казвам интересната, е много рядко явление в нашия динамичен живот. . .

Фалшивите дни от живота ни, които сме преживели или живеем, изгубените идеали на младостта или илюзиите, които дълго са ни люлели, не могат да отглеждат повече наивността ни, романтичните ни видения в края на ХХ век, който се оказа в същността си твърде брутален, разрушителен, екстремален, военолюбив, революционен и безпardonен към „детските ни игри“, към заблудите ни, че така бързо „света ще обновим“. Твърде кратки срокове дава на твореца нашият век с цялата си многопосочност и динамичност, с техническите и демографските взривове, с оголените си нерви, за да можеш да продължиш заблудите си и творческите си експерименти, за да можеш да си вярваш, че продължаваш да съществуващ във времето. Изведнъж се оказа, че вечерашните произведения, които сме написали, някои от тях губят бързо значението си или най-малкото приличат на дрехите на плашило, което е изпрано от дъждовете и стърчи, никому ненужно. . .

Не мога да скрия убеждението си, че всички онези „агитационни строфи“, пришили крилата си с вдъхновение на бригадирски маршове, петилетки и политически акции, свършили добре работата си навремето, са вече извън трайните ценности на духа на народа, защото суровите закони на живота и времето не прощават на никого, както не мога да се съглася и с тези „рустикални мислители“, че е било по-достойно да възпяваш калинката, кадънката, паяците, дъждовните червеи, глухарчетата, т. е. фауната и флората.

Оказа се, че „темата“ на поезията може да бъде всякаква, стига да го има в нея човекът, негово височество Човекът, стига творецът да е улучил ябълката върху главата на собственото си дете като Вилхелм Тел.

Твърде нашироко започнах да размишлявам, когато прочетох книгата на Богомил Райнов „Крайт на пътя“, стихове, изд. „Народна младеж“, 1988 г. Защото тази книга ме провокира за това въстание и защото реших да разсъждавам на глас, да изричам онези думи, които показват най-точно отношението ми към новите стихове на Богомил Райнов, макар за ми е „посипвана“ неведнъж главата с пепел за откровенията ми от не един samozабравил се „стихотворен шлагерист“, защото не похвалих книгите им, които, проектирани в утрешния безкомпромисен ден, ще бъдат още по-безлични като литературни изяви. . .

Но да се върна към Богомил Райнов.

Някъде в моего юношество ми попадна неговият „Любовен календар“, който ме покори с поетичната си магия и тайно в душата си закопнях да напиша един ден подобни стихове. После намерих и първата ми книга, но се появи на бял свят стихотворната му книга „Стихове за петилетката“, която на мен ми попадна през 1955 г., четири го-

дини след нейното издаване, и, честно казано, невероятно ме разочарова: тя нямаше нищо общо с автора на „Любовен календар“ и другата му поетична книга, издадена през 1941 г.

След 1951 г. Богомил Райнов започна да пише изключително проза освен няколкото цикъла, появили се в периодичния печат, които показаха новото му отношение към словото, но самотният, оригинален поет беше глътнал един отровен хап — „Стихове за петилетката“ (разбира се, това не се отнася само до Богомил Райнов, а до цялата ни догматична поезия след Девети септември 1944 г., макар някои да си въобразиха, че едва ли не Априлският пленум и новите пролетни ветрове ще ликвидират догматичното мислене в нашата литература). Прозата на Богомил Райнов бързо спечели популярност, книгите му за дни свършваха по книжарниците. В прозата на Богомил Райнов имаше нещо ново като дух и мисъл, нещо „европейско“: от повестта „Пътища за никъде“ през „Тютюневият човек“, „Пътят за Санта Крус“, „Тоя странен занаят“ умният и талантлив прозаик преплете спомени и действителност, автобиографичните си елементи с химическата таблица на живота и спечели доверието на българския читател, на ценителите. . .

Застанал в зенита на своя талант и ден, ние бяхме удивени от работоспособността и дарованието на Богомил Райнов (дори се опитвахме да му припомним етикета „компютърен прозаик“), а романите му затискаха нашето съзнание един след друг, като се започне с „Господин Николай“, „Няма нищо по-хубаво от лошото време“, „Бразилска мелодия“, „Голямата скука“, „Един наивник на средна възраст“, „Реквием за една мръсница“. . . , през очерците, монографиите, есетата и размислите за изкуството, за да се стигне до чисто автобиографичните му книги, които носят опита от живота и имат изпозван характер. . .

В продължение на четири десетилетия Богомил Райнов застана на върха на вълната в литературното море, написа книги с различен жанров характер, улови трайното и нетрайното в живота ни, отдели, по-точно — разграничи — цената на реалното от фалша, философски погледна на света в нас и около нас, успешно се опита да го подреди по Богомилрайновски, да остави отпечатък в съзнанието ни не от преходните събития, а от трайните явления на този толкова нетраен Ден, макар и парадоксално да изглежда поведението на неговите герои, които не са едни и същи в различните му книги. . .

Подготвен във всяко отношение за големия и дълъг път в литературата (независимо дали го харесваме, или не го харесваме, дали гледаме на него с приятелско чувство, или неприятелско), Богомил Райнов прояви рядка работоспособност, творчески характер да изяви таланта си, той умееше да спуска навреме бронята, която му беше необходима да се предпазва от злостната дума или от преследващата го завист и клока. Но нека да не прекрочваме границата на литературната държава и да оставим емоционалния подтик на този или онзи и собствения си емоционален подтик, който е еволюирал през годините, за да премахна задръжките от „особиячеството“ на един творец и да потърся отговор на въпросите, които ме интересуват в неговите книги, защото те са огледалото на душата на писателя. От страниците в книгите на Богомил Райнов потеглих към неговата сложна душа, виждах го да се сражава като Дон Кихот с вятърни мелници, да се радва на сините незабравки, да страда за мъртвото врабче в градската градина, да страда от златотърсаческите си рани в капана на самотата и ми се искаше да тръгна след него или до него и да му нашепна с гласа на вятъра, че всеки творец е един самотен мореплавател, макар Богомил Райнов да знае безкрайно добре това. . .

Може би не само аз, а и останалите ми колеги, ценители на поезия, читателите и бог знае още кой — сигурен съм — са посегнали с огромно любопитство към новата поетична книга на Богомил Райнов. Да оставим мистичното заглавие „Краят на пътя“; едно такова събитие само по себе си е твърде интересно и любопитно — да видиш дали е съхранил в себе си поета и как е пренесен през праговете на живота, през потайните клопки на словото, през магичните графични рисунки на стихотворението

по острите ъгли на буквите, защото поезията не е само емоционално трептене и раздум. . .

При първия прочит на поетичната книга „Краят на пътя“ на Богомил Райнов не изпаднах в див възторг, както се е случвало при срещата ми със Сен Джон Перс или Фернандо Песоа, но Богомил Райнов се загнезди в душата ми, стиховете му се нанизаха като на светлинен лъч и не искаха да си отидат от мен в късните часове на нощта. Някъде „ръмжаха“ остри думи, другаде „лаеха“ разгневени строфи, нещо ми грубееше, другаде ме затискаше словесният поток — една необичайна словесна материя, от която не можеш да избягаш, която те притиска до сивите стени на живота, която те пренася през опушените градски покриви, през спомените за минало време, през голямата нощ на страданието и те захвърля към утрешния ден с голия реализъм на нещата. . . Обикновено при едно тъй дълго отсъствие от поезията няма средно положение — или успех, или сгромолясане, както е в повечето случаи, защото е много капризна тази мистична госпожица Поезията. Но въпреки някои „стари“ хватки в стихотворната композиция, новата поетична книга на Богомил Райнов за мен е едно интересно и самобитно явление в съвременната ни литература. Най-искрено споделям на глас тази моя мисъл, защото не можах да избягам от книгата „Краят на пътя“ и самата тя ме задължи да я прочета отново и да се замисля: с какво ме привлече този тип поезия, какво ново ми казва Богомил Райнов и не пристига ли твърде късно при това дълго маратонско бягане? Най-напред искам да споделя, че поетичната книга е чудесно подредена, с вещината на добър майстор, въпреки че има антологичен характер, защото стихотворенията носят адреса на различни години. През тези три десетилетия Поезията е бил буден в душата на Богомил Райнов, той е издебвал онези мигове, в които са се раждали стихотворенията му — честни, неподправени, ненапудрени, откровени, понякога навъсени и справедливи, понякога крехки и сантиментални. Голямото достойнство на „Краят на пътя“ е в нейното откритие и простотата на изказа, в яснотата на неясните неща — имаш чувството, че Богомил Райнов е намерил необходимата дързост да ни поднесе най-съкровените си мисли, записани така, както ги е изрекъл неговият вътрешен глас. А това е един от основните белези на голямата и непреходна поезия. Другото достойнство на новата поетична книга на Богомил Райнов е нейната трагична човешина, нейната оголена нервна система, която не е пощадена от сезоните на годините, от събитията на времето, от съзидането и разрухата край нас. Само честният и знаещ ръста си творец може да бъде безпощаден към себе си, защото:

Едно съкровище от златно щастие
открива някой, заслепен от блясък.

А аз за малкото зрънце блестящо
промивах тонове безцветен пясък. . .

. . . Машината береше прах и тракаше,
береше прах или хабеше книга,
и тук-там сполучих нещо сякаш,
което общо за два листа стига.

(Из „Златотърсач“)

„Краят на пътя“ започва с това „жестоко“ стихотворение и завършва с едно още по-„жестоко“ стихотворение — „Все още“:

И ето — аз се движа напред,
Не в тръпката на победен марш,
не край тържествен шпалир,
не под дъжд от цветя. . .

И все пак,
жалък и упорит,
аз се движа напред,

И едното, и другото стихотворение е самосъд, безкомпромисен и поетичен, не към другите, а към себе си, защото творци от ранга на Богомил Райнов не живеят под сянката на мнимата слава, защото знаят истинската стойност на словото, понесли са от давна раните на златотърсачите и са чужди на фалшивите пози. Тук не става въпрос за душевен мазохизъм над себе си, а за цената на високия скок, за мъката на алпиниста, който е тръгнал да изкачва високите върхове на поезията. В своите стихотворения Богомил Райнов не скрива нищо от околния свят. Колко поети биха могли да изречат подобни стихове:

Не знам къде учителят
е стигнал до последната си спирка,
но знам, че аз самият никога
не стигнах до Парнас.

(Из „География“)

На пръв поглед поетичната книга на Богомил Райнов изглежда твърде мрачна, с безпределната яснота за края на пътя, с тези графични пейзажи, с това хладнокръвно отношение към смъртта, с тези безкрайни нощи, паднали като тежка мъгла в ранимата душа на певица. . . Но това е на пръв поглед, при първия прочит! Колкото по-надълбоко слизаш в стиховете, толкова повече проумяваш поуците от битието, виждаш равносметката от един живот, посветен изцяло на възвишените пориви, на светлината, върху чиито лъчи се люлее Човекът. Преди години биха обвинили поета в песимизъм, в използване предимно на черната боя в своите насечени и голи стихове, и може би това е причината за дългото поетично мълчание (да дойде времето, когато хората ще станат по-мъдри и няма да приемат поезията едно към едно), защото поезията на Богомил Райнов е многопосочна и символна — другият белег според мен на сериозната поезия. Вярно е, че ние не можем да отделяме белетриста от поета, защото творческият процес е безкрайно необяснимо и сложно явление, но тази симбиоза е родила едни твърде интересни по форма и съдържание стихотворения, каквито се срещат много рядко не в нашата, а в световната поезия — това е използването на блясъка на сюжетното стихотворение и всичките негови епически достойнства, дори видимата фабула; и в същото време отделните строфи, отделните стихове са изградени на принципа на асоциативната връзка. Подобни стихотворения има испанският поет — нобелист Висенте Александре, който не се страхува от повествованието, но не остава и в границите на повествованието, а използва всички задължителни елементи на лириката. За пример в това отношение мога да предложа повече от стихотворенията в първия цикъл „Някога“, стихотворения като: „Разговор“, „Замъкът“, „Привечер“, „Роман“, „На спирката“, „Беглецът“, „Стара мелодия“, „На осмия етаж“, „Циклостил“ „Сюжетни“ и като „Шерше ла фам“. Някои от стихотворенията на Богомил Райнов носят белезите на късата лирикоепична поема, но си остават с родовия белег на лириката, други, като „Къщата на хълма“ са с вътрешна фабула, а носят белезите на лиричната поема, както и „Пред хребета на бурите“ и „Посоката“. По-различна от тези поеми е „Пантеонът“, която е един хибрид между лиричната и епичната поема. Спирам се на тези външни жанрови белези, защото стилистично „Краят на пътя“ е монолитна и думите са извадени като камъни от една и съща кариера. Такава монолитност в една книга може да постигне само зрелият и талантлив автор, защото последователното изложение на мислите в поезията както в прозата е еднакво опасно явление, както да правиш и нелогични скокове. Така както са изградени стихотворенията на Богомил Райнов, е имало опасност да се затъне в тресавището на архаизма, а истината е тази, че той намира свой изказ, свой поетичен изказ на живота си, на размислите и емоционалните си преживявания, и прави своя принос в съвременната ни поезия. Той е намерил своя наблюдателница към минираната зона на сложната поезия, към най-късия път до човешките сърца. Той е преплел спомен и действителност, символ и реалност, лъчите на светлината е прекарал през решетката на мрака, като образ в растерно клише, но е сътворил една интересна и умна книга, която показва, че натрупаните мълчания

в поезията са по-силни, отколкото всекидневното „бръщолевене“ и създаването на естрадна поезия. Всяко стихотворение е една драма, през която е преминал лиричният герой. Особено характерно е това за поемите му и за сюжетно изградените стихотворения: да вземем „Шерше ла фам“ — сцената е „Градът на Любовта“, на най-баналното място — „Площадът на Победите“; действащи лица са той — лиричният герой на солидна възраст и тя — в пастелно розов тоалет — „един сияен силует, едно божествено създадие, на фона на старинните издания.“ И всичко започва като в приключенски филм. Той я дебне, тя върви пред него, но му дава да разбере, че не е безразлична, че някъде ще го отведе. Тази игра между него и нея продължава по тротоара на улица „Усойна“, където слънцето не сияе като в „Площада на победите“ и достига до „Хотела на смъртта“, където се разбира истината. . . На пръв поглед една обещаваща реалистична любовна сцена, една игра между човека на солидна възраст и хубавата дама, само няколко въпроса в самото начало: коя е дамата, какво ще се случи като в лош булеварден филм, може ли човекът винаги да е спожождан от любовта? . . . Но при Богомил Райнов не се развива така действието. Като превъзходен разказвач, той знае какво да подаде на мъчяливия свидетел в действието — господин Читателя, върви т. нар. подводно течение на мисълта, върви онази магия на словото, която дава аурата на думите, върви енигмата на поезията, тъй като стиховете са реалистични, но не са банални, бих казал, от реални действия и реалистично поднесени словесни късове авторът успява да ти всади метафизичен страх. Това той прави по един майсторски начин — с втората сигнална система, със символите:

Не бях богат,
ала поне бях възрастен,
затуй сподирих дамата без колебание,
понеже бях в Града на Любовта
и точно пред Площада на Победите,
понеже слънчевият ден едва започваше,
а моят май отиваше на заник. . .

Или:

Какво е първата любов?
— Една от многото.
Една несръчна, първа репетиция,
една игра на радости и болки.
Последната е истинската радост,
последната е истинската болка,
последната е радостно-болезнена,
като нетрайно сиромашко лято
пред ледената нощ на зимата. . .

Цялото стихотворение (или къса лирикоепична поема) е накъсано от подобни визии, които философски осмислят цялото действие в човешката Биология, защото в края на стихотворението се разбира, че всъщност дамата е Смъртта, която отвежда лиричния герой до последната му спирка. . . По-„хладнокръвно“ стихотворение не е писано в българската поезия, поне аз не се досещам да има. Отначало ми се виждаше твърде мрачно стихотворението — като „Гарванът“ на Едгар По, като пиеса на Метерлинк:

Тя смееше се с всичките си зъби,
без даже да разтваря устни,
понеже устни нямаше.
Тя гледаше ме с тъмния си поглед —
две обли дупки, пълни с мрак,
понеже липсваха очи. . .

— Свали си маската! —

избърих с мъртъв глас.

— Свалях я преди малко — рече тя

през голите си хищни зъби.

Но когато отрезвеш от страха, от неприятното чувство, замисляш се за всичките си илюзии в този живот, за това, че смъртта е на крачка от нас, която всеки ден дебне, а ние, заблудени от страстите си, не се досещаме, че краят на пътя е в Хотела на смъртта. „Шерше ла фам“ е едно интересно стихотворение — не само със своята драма, не само с мислите, които пренасят думите, а с целия си човешки опит, заложен в трагичния конфликт между желанията на Живота и коварството на Смъртта. . .

В новата си стихотворна книга Богомил Райнов ни поднася три типа стихотворения, които са от една слава, но с различни изразни средства: първият тип — лирични стихотворения като „Златотърсач“, „Париж“, „Нощно пътуване“, „Едно хубаво място“, „И нека бъде нощ“, „Раздялата“, и почти целият цикъл „На изхода“; вторият тип — сюжетни стихотворения, но наситени с лирични отклонения, за които вече говорих; третият тип — лирикоепични поеми, които носят различна датировка и имат различна тематика, различни поетични постижения.

В лиричните си стихотворения Богомил Райнов е най-близко до „Любовен календар“ и до първите си книги: стихът е ясен и точен, огрубен, безпардонен в реалистичното си измерение, пренебрегнал словесното изящество, следващ мисълта, но не и емоцията, неразчитащ на метафори и пьстрота, но и далече от всякаква лигавост и разхителност, от всякаква мнима игра на въображението. . . Голямата изненада и провакация, която прави Богомил Райнов, е с мисълта — с жестоката, безкомпромисна мисъл, която той умее да набива като парен чук върху съзнанието. В тези стихотворения няма гонитба на изящни и неповторими рими и гладки ритмически структури. Стихът е навъсен и суров, синкопиран, римите са приблизителни, някъде може да бъдат и пренебрегнати:

Не искам да умра като порядъчните смъртни —
в къщи си.

Не ща да утешавам близките си: „Не скърбете. . .“

Не ща в последния си час да гледам вечно същите
досадни рафтове с тез книги, и до днес недоизчетени.

Стихотворението „И нека бъде нощ“ е едно от хубавите и силни стихотворения в книгата, пейзажът е типичен градски пейзаж: „раздиплят крепове от пушек траурен комините“, „вятърът разнося дъжд и мрачини“, „градски покриви“, „саждиви стихове“, „антени и гръмоотводи“. . . Но колкото и да е оригинален в мисленето си, с тези стихове Богомил Райнов не може да нахрани поетичния ми глад. В тях той е до ракурса на Кръстьо Кулумджиев: „. . . На него му трябва истината, колкото жестока и неблагоприятна да е тя. С друго няма да се задоволи. А истината за него е реалността. Ако тя е страшна и непоносима, толкова по-зле за нас. . .“ Ако някога Богомил Райнов е бил близък до портретната скица на Кръстьо Кулумджиев, то в новата му поетична книга има нови реални, има нови поетични елементи — не само в мисловните процеси, които следват движението на собствения му живот и на катарсисните трусове в обществото, но и нови теми, нови нюанси, нови поетични бродове. . . Той знае, че „поетите неспирно тичат след красотата като ловци на пеперуди“, но като опитен ловец Богомил Райнов също знае, че това е отминало време — не всички тичат след пьстрите криле на пеперудите, този псевдоромантизъм отдавна е погребан сред бруталността на технократския ни век и подобни стихове не звучат днес като анахронизъм:

Поетите обичат красотата

и грижливо я скубят по пътя си

до последния стрък.

И аз вървя подир тях

и обирам остатъците,
и търся — вероятно напразно — поезия
в онези прозаични неща,
към които никой
не си дава труд да посегне.

В съвременната българска поезия много поети вече са посегнали към прозаичните неща и са се опитали от тях да направят поезия, но напълно е естествено тя да бъде по-асоциативна, по-модерна като светуосещане, да бъде изградена с други изразни средства. Но това е тема на продължителен разговор: за новите реалии на българската поезия, за облика и висотата ѝ, за намирането на точното ѝ място в процеса на световната поезия. И колкото по-скоро се състои този разговор, толкова по-добре ще бъде за съвременната ни поезия.

Но силата според мен не е в тази малко банална истина за прозаичните неща. Богомил Райнов съзнателно е посегнал към нови поетични средства, към нови поетични измерения и е променил и обогатил някогашния си поетичен портрет. Той е премислил спомен и действителност, реалност и въображение, ирония и самоирония, тъга и болка, делнично и празнично и е сътворил една интересна, съвременна и уникална по звучение поезия. Може да имаме възражение за някои поетични похвати от четиридесетте години на века, за допуснатата обстоятелственост и разточителност на словото, за тук-там неулучени теми, но удивително е, че той има невероятни сетива за цялостното движение на интелектуалния свят, вътрешно око за душевните промени на човека, и, далече от клишета и конформистични веяния (така характерни за края на ХХ век), той е разкрил целия си реален и ирреален свят, стихотворната книга е в контекста на голямата световна поезия дори с публицистичната и политическа поема „Пантеонът“. Макар темата на „Пантеонът“ да е с днешна дата и да третира парлив въпрос на деня, да бърка като хирург авторът в „съмнения коварни“, защото няма нещо по-страшно от това да изхвърлиш от собствения си пантеон един стар генералисимус: „Известно е, че боговете обитават Пантеона. Сега и ти си вече в своето светилище — там, в пантеона мразовит на развенчаните, там в мавзолея на забравата, там, в склада за бракуваните вещи. . .“ Но не мога да дам за себе си превес на тази поема за сметка на „Пред хребета на бурите“, която като поетична идея и като художествена пластика блести на поетичния връх не само в творчеството на Богомил Райнов. Или да вземем „Посоката“, където с реалистични средства се изгражда сградата, в която е затворена нашата „Добра Надежда“, нашата „Шамбала“, към които вървим през целия си живот: „... .натам — към все тъй неизвестната Шамбала, която може би не ще достигнем никога, но към която, ето ни, вървим през пясъците на съмнението, през жаждата по всичко непостигнато, през парещия зной на всички изпитания. . .“

В един отзив за поетичната книга на Богомил Райнов не може да се каже наведнъж всичко. Заслужава си всяка поема да се анализира поотделно, да се изследват изразните средства, символите и заложените капани за хора с по-голямо умствено напрежение. Но в заключение ще кажа, че „Краят на пътя“ е събитие в нашата съвременна поезия, каквото не всяка година се среща. Тя е умственият труд и събраната мъдрост на един автор през три десетилетия, тя ни разкрива дълбоките рани на талантливия златотърсач. Тези рани могат да ни вцепеняват, да ни карат да отвърщаме поглед встрани, но на брега на реката на живота този златотърсач е поставил купчина самородно злато, което е нарекъл „Краят на пътя“.